
1. poglavje

ROD I RURALNOST

Ova knjiga nastala je na temelju mojega doktorskog rada iz antropologije¹ u kojem sam istraživala rodna iskustva ruralnih i seoskih žena te poimanja ženstvenosti.² Tijekom terenskog rada u Slavoniji vrlo su se brzo uzdrmale kulturne pretpostavke koje sam do tada uzimala zdravo za gotovo, jer sam otkrila meni nove načine “činjenja” i “raščinjenja” roda³ u ruralnim prostorima. Od početka je međutim bilo posve jasno da biti “žena” ili “muškarac” odnosno “djevojčica” ili “dječak” ima različita značenja u različitim vremenima i na različitim mjestima te da nije nešto trajno, jedinstveno. Što je najvažnije, nadam se da će ova knjiga otkriti kako se naše izvođenje ženskosti i muškosti mijenja s prelaskom iz skupine u skupinu, s mjesta na mjesto, iz razdoblja u razdoblje. Drugim riječima, rod neizbježno oblikujemo prema specifičnom kontekstu u kojemu se nalazimo – rod prakticiramo i oblikujemo.

Ova knjiga je odjek i moga intelektualnog razvoja, koji je napredovao s izvođenjem terenskog rada za potrebe doktorske disertacije i za istraživanja koja su uslijedila.

- 1 Doktorska teza bila je naslovljena “Gendered Experiences and Femininities among Women in Rural Spaces of Slavonia, Croatia”. Disertaciju pod mentorstvom prof. dr. Svetlane Slapšak obranila sam na poslijediplomskom studiju u Ljubljani (Institutum Studiorum Humanitatis).
- 2 Treba napomenuti da riječi kao što su ženstvenost/ženskost (*femininity*), koje se odnose na kulturne konstrukcije ili iskustvo, i izrazi roda imaju isti korijen kao i riječi koje opisuju biološki spol, kao što su žena/ženski (*female*). Štoviše, žena na hrvatskom znači i žena i supruga, a “the experience of being a woman” nije lako prevesti na hrvatski jezik. Varijacije su ženstvenost (*womanhood/femininity*), ženski spol (*womankind*), ženska svojstva (*womanliness*) i ženski/ženstven (*womanly/feminine*), koje također imaju iste korijene kao i riječi koje opisuju biološki spol.
- 3 “Činjenje roda” (*doing gender*) skovali su West i Zimmerman (1987.), koji su tvrdili da rod nije ono što jesmo nego ono što činimo, a “raščinjenje roda” (*undoing gender*) noviji je pojam i odnosi se na društvene interakcije koje umanjuju rodnu razliku (Deutsch, 2007., 122). U skladu s tim, Deutsch (2007.) objašnjava da definicija “činjenja roda” obuhvaća i konformizam i otpor, ali da nas zdravorazumska upotreba jezika usmjerava prema konformizmu, dok “raščinjenje roda” priziva otpor.

Iščitavajući svoje terenske bilješke, prijepise i tekstove, otkrila sam teme ili poveznice koje sam isprva previdjela, jer su se s vremenom moje teme i interesi mijenjali. Doista, kako kaže Kohn (2010., 197), događaje ne samo što različito tumačimo, nego ih se i prisjećamo na više načina, u skladu s promjenjivim osobnim i emocionalno snažno obojenim asocijacijama. U cjelini, otkrila sam da provedba kvalitativnog istraživanja može biti iskustvo koje mijenja život i koje istraživačima nudi priliku da procijene i neke aspekte vlastita života te ispitaju u kojoj mjeri nužno utječu na njihova istraživanja.

Ukratko, ova je studija reakcija na potrebu da se provede antropološko istraživanje koje se bavi iskustvima različitih ruralnih žena⁴ u Hrvatskoj. Životna iskustva, posebno ženska, rijetko su bila predmet teorijskih analiza i imaju marginalan položaj u ruralnim istraživanjima koja se provode u Hrvatskoj. No, ovo nije samo istraživanje o ženama, jer rod je društveno ustrojen, kulturno se konstruira i pregovara u svakodnevnoj interakciji te uključuje i muškarce i žene (Connell, 1995.; Kessler i McKenna, 1978.). Jedno od polazišta knjige jest da se naš identitet konstruira i provodi na osobite načine pomažući nam razumjeti tko smo i kako se uklapamo u svijet. On se dakle neprekidno mijenja u skladu s time gdje smo, što radimo i s kime smo. Dakle, u ovoj se knjizi ne istražuje objektivna kategorija "žena"; ona se bavi subjektivnim predodžbama i praksama koje tvore različite ženstvenosti. Svrha joj je otkriti raznolika i mnogostrana rodna iskustva ruralnih i seoskih žena u ruralnim područjima. Drugim riječima, temeljna je pretpostavka da je iskustvo bivanja ženom (ili muškarcem) često kompleksno, dvosmisleno i fluidno, a ne homogeno. Knjiga se bavi ponajprije ženskim obiteljskim identitetima u kontekstu "promjenjivih" ruralnih prostora i istražuje kako se ti identiteti oblikuju pod utjecajem obiteljskih konstrukcija ruralnih ženstvenosti te na koje sve načine sociokulturna očekivanja oblikuju samopercepciju žena. Važno je napomenuti da studija odbacuje totalizirajuće tvrdnje o muškoj prevlasti i ženskoj podređenosti; umjesto toga, svrha joj je razumjeti i propitati kako se u pojedinim trenucima i u konkretnim područjima proizvode nejednakosti između žena i muškaraca, između različitih skupina žena, ali i kako se one osporavaju. Nadalje, studija

4 Izraz "ruralne žene" ovdje se općenito odnosi na sve žene koje žive u ruralnim područjima, ali obuhvaća i posebnu skupinu seoskih žena koje su dio seoskoga gospodarstva kojem pridonose.

ne pristupa ruralnom društvu kao danosti, kao pojavi koja postoji po naravi stvari i koja se može identificirati i kartografirati. U skladu s postmodernim i poststrukturalnim pristupima, ruralnim se društvima pristupa kao sociokulturnim konstrukcijama – prostorima, krajolicima i tekstovima iz kojih se mogu iščitavati značenja i vrijednosti. Za ovu su studiju relevantni načini na koje se te konstrukcije odražavaju na rodne identitete.

U otkrivanju doživljenih, a katkad i “skrivenih” iskustava ruralnih žena, terenski i komparativni empirizam antropologije omogućuje nadilaženje statistike i rodnih stereotipa kako bi se istražili specifični aspekti ruralnoga rodnog života. U pokušaju da razumijem ženske “stvarnosti” i percepcije, sudjelovanje žena u tim svjetovima, u istraživanju sam krenula od njihovih pogleda i stajališta i proširila ga na njihove domove, obitelji i šire društvene mreže. U tom smislu u knjizi pokušavam kontekstualizirati životne okolnosti žena i učiti o njihovu životu, mišljenjima, stajalištima, nazorima i djelovanju. Ona rasvjetljuje šire strukture i procese koji posreduju ženska iskustva u ruralnim područjima. Budući da ruralni prostor određuje način na koji ljudi ondje žive i misle o rodu, knjiga je i korak prema razumijevanju načina na koje su žene upletene u društveni svijet i na koje one same doživljavaju i tumače tu upletenost. Cilj joj je istražiti koliko su snažno tradicionalno ženski identiteti (prihvatljive ruralne ženstvenosti) ugrađeni u izvođenje roda te koliko ih ono učvršćuje, ali i u kojoj ih mjeri neke žene nadilaze i osporavaju. Umjesto da ruralne žene vidi kao pasivne žrtve patrijarhalnih struktura, ova studija nastoji iznijeti na vidjelo njihovu moć djelovanja i kreativne načine na koje u često teškim okolnostima preuzimaju nadzor nad svojim životima. Ukratko, istraživanje se usredotočuje na to kako žene doživljavaju ruralni život, kako ruralne zajednice konstruiraju kulturna značenja i nadziru prostor te kako žene nadilaze nejednakosti, a često i osporavaju društvene odnose i strukture. Premda je usmjereno ponajprije na rod, istražujem također kako na ženska iskustva utječu isprepleteni utjecaji životne dobi, bračnog/roditeljskog statusa, naobrazbe, zaposlenosti, religije i osobnih/obiteljskih okolnosti. Obrađuje se i važnost onoga “kućnoga” za rodne identitete ruralnih žena u kontekstu društveno konstruiranih i spornih kategorija ruralnosti i ženstvenosti. Analogno tome, u ovoj se analizi “kućna sfera” smatra legitimnim područjem istraživanja koje se u *mainstream* analizama često zanemaruje i marginalizira.

U prvom dijelu raspravlja se o pojmovima roda, ženstvenosti i muškosti, ruralnosti, uz sažet prikaz različitih načina na koje ih međunarodna akademska zajednica konceptualizira i upotrebljava. Slijedi kratak pregled studija ruralnog roda. Istraživanje postaje u većoj mjeri teorijsko i prelazi s “dodavanja žena” i usmjerenosti na žensku podređenost na kritiku prevladavajućih paradigma u istraživanjima ruralnosti.

U drugom poglavlju posvećujem pozornost metodologiji. Prvo, izlažem metodološke pristupe koji se primjenjuju u studijama ruralnosti, predstavljajući kontekstualne utjecaje unutar/izvan društva, filozofske fokuse primijenjene na stručne spoznaje ruralne društvenosti i društvena istraživanja ruralnoga. Potom ocrtavam metodološke pristupe koje sam odabrala za ovu studiju kako bih dokumentirala svakodnevni život žena, društvene prakse, vrijednosti i značenja u ruralnim prostorima te izlažem razloge za i protiv tih odabira. Nakon toga slijede etička razmatranja koja treba uzeti u obzir u kvalitativnom istraživanju. U tom poglavlju raspravljam o dvjema glavnim metodama kvalitativnog istraživanja – *promatranju sa sudjelovanjem* i *intervjuima kvalitativnog istraživanja*. Posljednji odjeljak poglavlja posvećen je terenskom istraživanju i uključuje detaljan opis uzoraka osoba koje su sudjelovale.

Sljedeće poglavlje, naslovljeno “Osobno i etnografsko sebstvo”, pokazuje koliko su osobna iskustva na terenu važan i dostupan izvor etnografskih podataka te da istraživači u etnografiji ne trebaju biti nevidljivi, nego istaknuti u prvi plan kao utjelovljeno, situirano i subjektivno sebstvo. Poglavlje obrađuje moju istraživačku poziciju i usmjerenja, pristup, uspostavljanje odnosa, istraživačke dileme i izazove na terenu. Ovaj rad pokazuje da naša iskustva i sjećanja, naš karakter i osobnost, neizbježno utječu na odabir mjesta istraživanja i tema, oblik i izbor primijenjenih teorijskih pristupa. Nadalje, sve što tvori osobu istraživača dodatno utječe na istraživačke odnose i interakcije (pristup) na terenu, gdje se stvara, oblikuje i dogovara novo znanje.

Tema četvrtog poglavlja su “Rodne vrijednosti i stavovi: između tradicije i suvremenosti”. Ono istražuje u kojoj se mjeri u selima uključenim u studiju može govoriti o “povratku tradiciji” nakon tranzicije. Postavlja pitanje je li se u socijalizmu uistinu dogodio odmak od tradicionalnih rodničkih vrijednosti i stavova te jesu li te rodne vrijednosti u posttranzicijskom/poslijeratnom razdoblju dobile novo značenje. Temelji se uglavnom na iskazima ruralnih žena o njihovim iskustvima i predstavlja prevladavajuće rodne

vrijednosti i stavove, istražujući kulturne obrasce, očekivanja, uloge, ideale i prakse u tim zajednicama te postavlja pitanje potječu li iz prošlosti.

Cilj petog poglavlja, "Značenja, prakse i učinci kućanskog rada", jest ispitati koliko ženske uloge u neplaćenim kućanskim poslovima utječu na njihovu dobrobit i jesu li zapreka za njihovo osnaživanje ili pak njihova sposobnost da "čine i budu" ono što cijene. Propitivanje se oslanja na iskaze ruralnih žena (i muškaraca) o njihovim vrijednostima i iskustvima neplaćenoga kućanskog rada. U vezi s tim radom prikazuje se njihov doprinos i pristup (ili njegova nemogućnost) blagostanju u obitelji i široj zajednici. Zaključci upućuju na to da bavljenje kućanskim poslovima ima i pozitivne i negativne posljedice na žensko blagostanje, na njihove obitelji i širu zajednicu.

Šesto poglavlje, "Doprinos žena ruralnom razvoju", ocjenjuje položaj ruralnih žena/seoskih žena i razmjere njihove ranjivosti i društvene isključenosti na području Slavonije, gdje je istraživanje provedeno. Na temelju podataka iz intervjua i terenskog rada pokušava se ustanoviti i razraditi njihove uloge, sudjelovanje u donošenju odluka i zapreke/ograničenja s kojima se ruralne žene suočavaju, da bi se ocijenio opseg njihova doprinosa ruralnom razvoju. Nadalje, drugi cilj je istražiti jesu li ruralne žene neiskorišten izvor koji bi pridonio ruralnom razvoju i unaprijedio kvalitetu života u tim područjima.

U posljednjem poglavlju rekapituliraju se glavne teze i zaključci prethodnih poglavlja, a u prvom dijelu poglavlja na temelju građe daju se prijedlozi, koji se u drugom dijelu iznose u širem smislu, vezano za obrazovanje, mobilnost i slobodno vrijeme. Crpeći iz etnografske građe i iz kvantitativnih podataka, pokazujem kako se ta tri potencijalna područja razvoja i promjene presijecaju s rodom te kako su ruralne i seoske žene u posebno nepovoljnom položaju. Pokazuje se da bi ruralne i seoske žene intelektualno, ekonomski i društveno dobile od sudjelovanja u tim područjima koja se često uzima zdravo za gotovo.

Uvod u pojmove

Rod

U antropologiji se priznaje da je rod prijeporan pojam; o njemu se sve više raspravlja i primjenjuje ga se na teorijski vrlo sofisticirane načine (v. Di Leonardo, 1991.; Moore, 1994.). Na proučavanje roda utječu mnogi intelektualni pokreti u antropologiji, a posebno odmak od strukturalnih/funkcionalnih pristupa, od proučavanja kultura

kao ograničenih entiteta koji su po sebi stabilni i obilježeni strukturnom harmonijom i, općenito, sve veće neslaganje nekih antropologa s pozitivističkim narativima (Lewin, 2006., 20). Konkretnije, antropologe zanima analiza kako rod oblikuje kulturne sustave i kako se rod mijenja u raznim kulturnim kontekstima te u vremenu i prostoru. U svakom društvu pojam roda utječe na ljude i kazuje im što znači biti muževan i ženstvena, kako se fizičko tijelo tumači i upotrebljava, kako treba raspodijeliti rad i resurse te kako se razumiju brak, srodstvo i reprodukcija. Budući da je rod tako sveprisutan, lako je pretpostaviti da je urođen, da je u genima. No, kao rezultat feminističkog rada u antropologiji i drugim znanstvenim područjima, “u suvremenim društvenim znanostima sada se smatra aksiomom da je rod kulturni konstrukt te da su žene i muškarci u osnovi kulturni konstrukti, a nipošto prirodni objekti” (Moore, 1994., 71).

U različitim društvenim disciplinama primjenjuju se različiti pristupi rodu: od poimanja roda kao jednostavnog i nedvosmislenog – samo jedna varijabla koja se dodaje drugima – do shvaćanja da je rod kompleksan, dinamičan i višeznačan (Harding, 1987.). U potonjim teorijskim okvirima, pojmovi muškarca i žene, muškoga i ženskoga, sve se više razumiju kao nešto dvosmisleno i fluidno (Flax, 1990.; Fraser i Nicholson, 1988.; Weedon, 1987.).⁵ Sada se rod razumije kao proces, a ne kao “uloga”, što odražava aktivnije ili fluidnije razumijevanje roda – pomak od “imati” rod prema “činiti” rod.⁶ Ljudima je većinom teško povjerovati da se rod neprekidno stvara i prerađuje u ljudskim interakcijama i u društvenom životu. No rod je, baš kao i kultura, ljudski proizvod koji ovisi o tome da svi neprekidno “čine rod” (West i Zimmerman, 1987.). Butler (1990., 33) tvrdi da je “rod [...] ponavljana stilizacija tijela, sklop ponavljanih činova u visoko reguliranom okviru koji se s vremenom skrutne i stvori privid supstancije, svojevrsnoga prirodnog bića”. Ona piše i da ga treba gledati kao fluidnu, fleksibilnu varijablu, kao način na koji se ponašamo u raznim trenucima i situacijama, a ne kao ono što jesmo. Objašnjava da rod ima veze s onim kako se tko ponaša u

5 Ljudi većinom konstituiraju svoj rodni identitet kao jedan od dva suprotna odabira: muški ili ženski. U drugim društvima priznaju se slučajevi triju rodova (naime, muškarac, žena i *berdache*, ili *hijra*, ili *xanith*) (v. Williams, W. L. 1992.; Nanda, 1990.; Wikan, 1982., redom navođenja pojmova).

6 Kako bi potkrijepila i daljnji pomak, Deutsch (2007.) tvrdi da bismo trebali prijeći s govora o činjenju roda na rasvjetljavanje načina na koji bismo rod mogli raščiniti. “Činiti rod”, tvrdi, priziva ostvarivanje rodne razlike, a ne njezino razgrađivanje (detaljnije objašnjenje v. u bilješci 2).

danom trenutku, ali da ti činovi nisu ono što tko jest – rod je činjenje koje se može pomicati i mijenjati, nije nepromjenjiv i povezan s nekom “biti”. Štoviše, Butler kaže da postajanje ženom (ili muškarcem) nije nešto što se postiže jednom zauvijek u ranom stadiju života. Rod se neprekidno mora potvrđivati ponavljanjem izvođenjem konkretnih činova u skladu s kulturnim normama (koje se i same povijesno i društveno konstruiraju te su stoga promjenjive) koje definiraju “muškost” i “ženstvenost”. Slično tome, Kaplan (1998., 16) tvrdi da se “činjenje” ili “izvođenje” roda nikad ne dovršava te implicira da u načelu rod možemo “činiti” ili “izvoditi” drukčije u drukčijem kontekstu – čak ni na razini pojedinačne žene ili pojedinačnog muškarca ne mora postojati nikakva jezgra rodnog ponašanja koja se ne bi mogla varirati ili mijenjati. Kako piše Thorne (1992.), rod “nije nešto što tko ‘jest’ ili što ‘ima’, nego mi neprekidno stvaramo i obnavljamo rodne odnose društvenim interakcijama i kolektivnim praksama. Svakodnevne prakse nisu nasumične ni specifične za pojedine lokacije. One se ponavljaju i obnavljaju u sličnim društvenim sredinama. Ponavljaju se slične potrebe, dostupni su slični diskursi i stoga se prihvaćaju slična rješenja problema”.

U ovoj knjizi rod se shvaća kao društveni proces koji je relacijski i dinamičan, sociokulturno, sociopolitički i povijesno specifičan (Šikić-Mićanović, 1997.; Witz, Halford i Savage, 1996.). S tim u skladu, rodne podjele i identiteti (značenja koja se odnose na to što znači biti muškarac ili žena) razumiju se kao društveno, kulturno, prostorno i vremenski konstituirani i podložni neprekidnom propitivanju i revidiranju. Takvo razumijevanje roda vrlo je daleko od onog koje ga doživljava kao stabilan, fiksiran i binaran entitet – povezan s biološkim tijelima “muškarača” i “žena”. Pomak u raspravi o rodu obilježava prelazak s poimanja roda kao imenice s manje ili više fiksiranim konotacijama koje upućuju na “stvar”, prema poimanju roda kao pridjeva ili glagola, na primjer, kad se služimo riječima “rodni” ili “rodnjivanje” (Kvande, 2002.). Očito postoje i neke prirodne osnove za rodne distinkcije i za spolno i reproduktivno ponašanje, ali one su razmjerno nevažne s obzirom na to kako se rod, spolnost i reprodukcija kulturno definiraju, oblikuju i pletu u društveno tkanje u svakom danom društvu, u svakom danom vremenu (Ortner i Whitehead, 1981.). Veoma je važno pritom što postoje razlike unutar samih društava, pa je stoga pogrešno pretpostavljati “jedinstveno društvo” jer je vjerojatnije da pripadnici iste rodne kategorije koji su različito smješteni u društvenoj strukturi i subjektivno i u doslovnom smislu žive u različitim društvenim svjetovima i stvarnostima.

Dakle, rod se nikad ne konstruira u vakuumu nego uvijek na području drugih konstrukcija nejednakosti koje ga hrane i naturaliziraju (Dirks, Eley i Ortner, 1994., 35). Bez iznimke, rod uključuje muškarce i žene, i posebno i u njihovom međusobnom odnosu, a te odnose oblikuju i razlike i nejednakosti. Akademska istraživanja i teorije ruralnoga društva sve više priznaju rodne razlike u svim aspektima ruralnoga života i rod se priznaje kao analitička os oko koje se diferenciraju društvene skupine i ruralni život, na primjer organizacija poljoprivredne proizvodnje, društvenih odnosa i prostorne politike koja se javlja u ruralnim zajednicama (Panelli, 2006., 74). Stoga se sve više priznaje da je proučavanje roda presudno za razumijevanje ruralnih društvenih i ekonomskih odnosa (Whatmore, Marsden i Lowe, 1994.; Little i Morris, 2005.).

Ženstvenosti i muškosti

Na slične načine, ženstvenost i muškost (iskustvo i izrazi roda) društveno se konstruiraju, a u tim konstrukcijama ulogu ima i povijest. U svaku raspravu o tim pojmovima treba uključiti pojam pluralnih ili višestrukih varijacija, uzeti u obzir interakciju između reprezentacije i prakse muškosti i ženstvenosti. Ženstvenost i muškost mogu se definirati kao vrijednosti, iskustva i značenja koja se kulturno tumači kao ili muška ili ženska i koja se obično smatraju "prirodnim" za muškarce ili žene ili im se kao takva pripisuju u pojedinom sociokulturnom kontekstu. Goffman (1979., 7) tvrdi da su ženstvenost i muškost u nekom smislu prototipovi osnovnog izražavanja – nešto što se može neobavezno izraziti u svakoj društvenoj situaciji, ali ipak i nešto što nas se dojmima kao temeljno obilježje pojedinca. Da bismo te pojmove razumjeli, moramo razumjeti promjenjive društvene kontekste u kojima se javljaju određene reprezentacije i prakse ženstvenosti i muškosti. U prikazima muškosti i ženstvenosti koristan je i Bourdieuov pojam *doxa*.⁷ Definirao ga je kao krajnji ishod mnogih procesa i praksa koje na kraju stvaraju uspostavljen i prihvaćen skup ponašanja koja označuju muškost ili ženstvenost. *Doxa* je ono što ljudi u određenoj društvenoj situaciji prihvaćaju kao normalnu, prirodnu i prihvaćenu verziju muškosti ili ženstvenosti u svojem životu. *Doxa*, svaka verzija muške ili ženske, ne samo što se konstruira vrlo određenim povijesnim i društvenim procesima nego se s protokom vremena neprekidno preobražava i ospora-

7 Bourdieu (1977.) poslužio se pojmom *doxa* da bi označio ono što se u svakom pojedinom društvu podrazumijeva, *doxa* je iskustvo kojim se "prirodni i društveni svijet pojavljuje kao samorazumljiv".

va. Nema dvojbe, ženstvenost i muškost raznolike su i promjenjive poput samoga društva. Štoviše, ženstvenost postoji samo u odnosu prema muškosti i obratno (Brandth, 1994., 130). Nije da prvo postoje muškosti, koje potom dolaze u doticaj sa ženstvenostima; one se proizvode zajedno, u procesu koji uspostavlja rodni poredak (Connell, 1997.). Sva društva imaju rodni poredak koji konstruiraju određene predodžbe o tome što je žensko odnosno muško. Premda Connell (1987.) priznaje mogućnost da mnoge, različite muškosti i ženstvenosti postoje kao višestruki rodni identiteti, on tvrdi da su dvije konstrukcije rodnog identiteta najuobičajenije. To su "hegemonijska muškost", u kojoj se muškarce definira njihovom tjelesnom snagom i ekonomskom moći, i "naglašena ženstvenost", u kojoj se žene konstruira kao brižne i poslušne. Te identitete se shvaća kao ukorijenjene u heteroseksualnosti i kao relacijske, jer se u svojoj konstrukciji međusobno uključuju. Identitet hegemonijske muškosti dominantan je pol tog dualizma, dok su naglašena ženstvenost i drugi muški i ženski identiteti postavljeni u podređen položaj. Unatoč tome što je Connellova konceptualizacija priznata u akademskim krugovima, neki istraživači prigovaraju da je pojam naglašene ženstvenosti ograničen jer se ne može obuhvatiti kompleksnim "fragmentiranim i suparničkim verzijama ženstvenosti" koje su se razvile proteklih dvadeset godina (Morris i Evans, 2001., 338).

Jasno je da ženstvenosti nisu jednostavni, homogeni obrasci/stanja; postoje mnoge definicije, obrasci i izrazi ženstvenosti. Oni se mijenjaju, raspadaju, obnavljaju i dovode u pitanje. Štoviše, između raznih ženstvenosti očito postoje odnosi (koji vode prema uključenju ili isključenju, ili prema poštovanju ili sramoti). Kao obrasce rodnih praksi, ne održavaju ih i ne izvode samo pojedinci nego i skupine i institucije, i oni nastaju ljudskim činovima. Dakako, rasprava o tome što je prava ženstvenost/muškost ne prestaje. Dakle, ženstvenost ili muškost nije nešto što jednostavno postoji; to je ono što se čini, ono što prakticiramo, što činimo i što neprekidno ponavljamo, pokušavajući to učiniti ispravno, u skladu sa svojim najboljim razumijevanjem te ispravnosti.

Određenije govoreći, postoje razne konstrukcije toga što znači biti "idealna žena". U mnogim disciplinama, kulturama, područjima i društvima "idealna žena" povezuje se s različitim vrstama ženstvenosti i "doličnog" ponašanja. Političke teorije, ideologije, pravne institucije i religije definiraju prava i dužnosti, vrline i poroke te osuđuju one koji se ne pokoravaju. U ovoj knjizi nastojim propitati konstrukcije idealne ženstvenosti u ruralnim prostorima

i kako se ti modeli ponavljaju i obnavljaju, dok se druge konstrukcije dovode u pitanje i odbacuju. Očito, afirmacija identiteta nužno mora uključiti odricanje od alternativnih identiteta. Stoga, svaki pokušaj veličanja pojma idealne žene ili ženstvenosti reproducirat će odnose degradacije i podređenosti. Ideali nisu konstantni, oni fluktuiraju jer ih se konstruira povijesno i diskurzivno, uvijek u odnosu prema drugim kategorijama. Dakle, ne postoji nikakav jedinstven način činjenja ženstvenosti, bivanja ženom, jer nam je obično dostupno mnogo različitih verzija ženstvenosti. Dominantan model ženstvenosti koji se povezivao s "idealnom ženom" najbolje se može sažeti kao uzorna ženstvenost i on prevladava u ovoj studiji. Taj model nalaže da dobra ili "prava" žena mora biti ukorijenjena u kućnoj domeni i dobrim dijelom ograničena na nju te opsjednuta time da ugodni drugima i za njih radi. Ona je kreposna žena i predana majka, odana sestra i kći. Od udane žene očekuje se majčinstvo; ono se smatra potvrdom njezina identiteta i njezinim najvećim postignućem. Ona je poštena, poslušna, ponizna, pobožna, strpljiva, živi u tuđoj sjeni, a usto je marljiva i ima malo slobodnog vremena. Žena koja se previše udalji od konvencionalnih definicija "prave" ženstvenosti izlaže se opasnosti da bude lišena zaštite utemeljene na rodu i da joj se pripiše uloga posrnule žene. Nedolično ponašanje "prave" žene uključuje: neuredan život, lijenost, nebrigu za članove obitelji, neograničenu mobilnost, izazovno odijevanje, promiskuitet, izvanbračnu djecu, alkoholizam, ovisnost o drogama itd. Granice prave ženstvenosti revno nadziru obitelj, prijatelji, crkva, zajednica, ogovaranje, lokalne institucije i država. Suprotno tome, druga verzija ženstvenosti, kao što je *seksualno privlačna* ženstvenost, ponižava se i degradira. Taj model zahtijeva od žena da troše goleme količine vremena i novca na ukrašavanje i preoblikovanje tijela, tako da postaju zarobljene u težnji da "privuku i očaraju", opsjednute zadovoljavanjem drugih i odijevanjem za njih. Slično tome, potiskuje se *samodostatna* ženstvenost, koja zagovara žensku autonomiju, dominantnost, snagu/otpornost, osobni razvoj, samostalno donošenje odluka i promjene životnog stila. No ipak, u naracijama jedne žene mogu se pronaći višestruke ženstvenosti. U svakom slučaju ženstvenost je postignuće (s različitim stupnjevima uspjeha) i ulaganje ne u jednu nego u mnogo isprepletenih i često proturječnih "domena" ili "područja". Ona služi i kao znak pripadanja kolektivu (npr. vršnjacima, nekoj skupini unutar zajednice

itd.). Jasno je da bivanje, postajanje, prakticiranje i činjenje ženstvenosti uključuje vrlo različite stvari za različite žene. To se čini na mnogo različitih načina, kroza sve aspekte ponašanja i držanja, načinom na koji se odijevamo, na koji se krećemo i govorimo (v. Coates, 1998., 302). Štoviše, sposobnost uklapanja u neki tip ženstvenosti pitanje je društvenog pozicioniranja, pristupa tekstovima i različitim oblicima kapitala. U svakom slučaju učiti kako biti žena i "izvoditi" ženstvenost težak je i ozbiljan rad; on zahtijeva neprekidan samonadzor tijela da bi se zadovoljio sveprisutni ženski ideal (Bloustein, 1999., 84).

Ruralnost

Početak 1990-ih godina obilježila je značajna promjena u akademskom razumijevanju ruralnoga. Umjesto da identificiraju jedinstven objekt zvan "ruralno", istraživači su počeli pisati o raznolikim načinima na koje akademska zajednica i društvo u cjelini primjenjuje pojam "ruralnoga" (v. Philo, 1992., 1993.; Murdock i Pratt, 1993., 1994.; Halfacree, 1995.; Pratt, 1996.). U toj bogatoj literaturi počelo se ruralnost iznova promišljati i redefinirati kao sklop dinamičnih, nestabilnih društvenih konstrukcija, a ne kao fiksirani geografski entitet (Halfacree, 1993.). Svakako da je definicija "ruralnoga"⁸ daleko od jednostavne i istraživači ruralno pokušavaju definirati na razne načine (obuhvatan pregled v. u Sachs, 2006., 13-16). Na primjer, vrlo općenito, ruralno su oni prostori koji nisu gradski – ono suprotno urbanome. U drugim opisima smatra se da što je život ruralniji, to je sličniji *Gemeinschaftu* (zajednici), a što je urbaniji, to je sličniji društvu (*Gesellschaft*). No, u gradskim četvrtima mnogo je urbanih sela koja imaju obilježja takozvanog ruralnog života. Nadalje, neki su ruralno pokušali odrediti demografski i geografski – na primjer, ruralno je ondje gdje je niska gustoća naseljenosti – ili pak na temelju postojanja određenih privrednih grana, poput poljoprivrede. No, ne postoji neka univerzalna definicija ruralnosti jer su posrijedi sociokulturne konstrukcije, tj. prostori iz kojih možemo iščitavati značenja i vrijednosti. Iz tog razloga Hughes (1997.a, 170) ističe da se ruralno mora razumjeti kao nešto više od fizičkog prostora, kao simbolička konstrukcija koja uključuje specifične pre-

8 U Hrvatskoj ne postoji službena definicija ruralnih područja. Obično se prihvaća da su ruralna područja "sva područja izvan urbanih područja" (Country Report [Izješće za Hrvatsku], 2006., 55).

dodžbe o vrijednosti zajednice, kao mreža srodstva i prirodnih životnih stilova. To je pomak s pokušaja da se definiira jedno “stvarno” ruralno na pokušaje da se razumije višestruke ruralnosti, jer definicije ovise o sociokulturnom povijesnom kontekstu. Štoviše, ruralno predstavlja i važan imaginativan prostor povezan sa svakojakim kulturnim značenjima u rasponu od idiličnog do represivnog (Cloke, 2006., 18). Predložene su neke zajedničke vrijednosti i poimanja povezana s društvenim značenjima ruralnosti ili “ruralne idile” (v. Bryant i Pini, 2011.). Na primjer, među njima su: središnje mjesto prirode, kohezija zajednice, sigurnost i fizičke prednosti povezane sa životom “u prirodi”, skladom, trajnošću, sigurnošću, obiteljskim vrijednostima, simboličkom nacionalnom pripadnošću (Rye, 2006.; Short, 2006.). Te kvalitete i vrijednosti povezane s ruralnim naznačuju da su sela “netaknuta” grubostima urbanog života (Halfacree, 1993.). Posve suprotno tome ruralno se također konstruira kao predmoderno, kao žabokrečina ili kao nešto sumorno i tradicionalno (Cruikshank, 2009.; Jentsch i Shucksmith, 2004.). Važno je i da se društvena značenja mora shvatiti kao promjenjiva i kontekstualna, jer materijalni, društveni i kulturni uvjeti posreduju razumijevanje ruralnoga. Na kraju, ruralna idila važna je za određivanje tko je u ruralni prostor uključen, a tko je iz njega isključen. Na primjer, oni koji se uklapaju u hegemonijske (re)konstrukcije ruralnosti autentični su protagonisti ruralnog života, a oni koji se u njih ne uklapaju marginalni su jer ih se doživljava kao nelegitimne, one kojima nešto manjka.

Ruralne rodne studije

Proteklih četrdeset godina proučavaju se i u ruralnim rodnim studijama otkrivena su mnoga nova važna područja istraživanja (npr. osmišljavanje novih teorijskih pojmova i okvira, novih istraživačkih metoda i sredstava). U prvim istraživanjima o seoskim ženama vladala je sklonost da se podređene žene i dominantne muškarce predstavlja kao statične i homogene kategorije i da se traže strukturalna i uzročna objašnjenja (Brandth, 2002.; Berg, 2004.). U novije se vrijeme među istraživačkim temama sve više ističu izbor, mogućnost djelovanja, otpor i mijenjanje rodnih identiteta tijekom vremena (Bock, 2006., 21). Na primjer, žene na seoskim imanjima nisu jednostavno pasivne žrtve patrijarhalnih odnosa nego aktivni akteri koji konstruiraju i oblikuju svoje uloge u okviru rada na imanjima. Posebi-

ce, u suvremenijim istraživanjima, rodu i ruralnosti ne prilazi se kao fiksiranim, nepromjenjivim kategorijama nego kao nestabilnim i interaktivnim referentnim točkama (Whatmore i sur., 1994., 4) konstruiranim društvenim i kulturnim praksama koje im daju značenje u svakodnevnom životu. Slično tome u poststrukturalističkim se teorijama ističe da su značenja i definicije neodređeni: “ne možemo jednostavno ‘učitati’ jedno nepromjenjivo značenje u kakvo ponašanje ili pitanje. Naša iskustva čini neprekidan niz presijecanja između moći, roda, individualnosti, društva, te ideologije i materijalnih praksa” (Sachs, 2006., 12).

Posebice, prve studije roda i ruralnosti uglavnom su se ograničile na ispitivanje rodni uloga u poljoprivredi, osobito na obiteljskim gospodarstvima (Gasson, 1980.; Sachs, 1983.; Symes i Marsden, 1983.). Otad se obrađuje širok raspon raznih ruralnih tema, odnosa i procesa, razvrstanih kako slijedi: 1) *rod i zajednica*; 2) *rod i rad*; 3) *rod i ruralna okolina* i 4) *rod i spolnost* (iscrpan pregled v. u Little i Panelli, 2003.).

1) *Rod i zajednica*. Ta istraživanja ispitivala su nejednake uloge žena i muškaraca u ruralnim zajednicama i patrijarhalne odnose u podlozi tih uloga. Ona sadrže kritičke analize toga kako nejednaki patrijarhalni rodni odnosi i podjele rada utječu ne samo na seoska gospodarstva nego i na cijele ruralne zajednice. Istraživači su uočili da muškarci raspoložu znatnim autoritetom i kontrolom u zajednici, a da se od žena očekuje da se bave aktivnostima koje se odnose na njegu, služenje i održavanje tradicionalnih vrijednosti, prakse i odnosa u zajednici te da se ponašaju u skladu s njima (Stebbing, 1984.; Dempsey, 1990., 1992.; Poiner, 1990.). Istraživanja su se bavila također načinima na koje su društvene konstrukcije i prakse ruralnih zajednica rodno vrlo obilježene (Davidoff, L’Esperance i Newby, 1976.; Little i Austin, 1996.). Na primjer, Little i Austin (1996., 110) tvrde da predodžbe o ruralnoj idili učvršćuju rodne nejednakosti i promiču ograničenja za žene: “ruralna idila djeluje kao potpora tradicionalnim rodni odnosima, stavljajući u prvi plan ulogu žene kao majke i njegujući njihov središnji položaj u ruralnoj zajednici”. Štoviše, često se očekuje i perpetuirati tradicionalna kultura “domaće seoske žene” (Hughes, 1997.a b), koja očekuje da žene budu “kičma seoske zajednice”, što uključuje i materijalne i kulturne konstrukcije zajednice i roda po tome što na “život žene... ne utječe samo materijalni

prostor nego i njezino razumijevanje simboličkog značenja ruralnog prostora” (Hughes, 1997.a, 182-183). Očito je da se u istraživanjima roda i zajednice dogodio pomak s deskriptivnog bilježenja rodnih razlika na više teorijski oblikovanu analizu.

2) *Rod i rad.* Ta su se istraživanja prvotno usmjerila na reproduktivnu i produktivnu ulogu žena na seoskim gospodarstvima i na patrijarhalne odnose u koje su postavljeni njihovi radni prinosi na gospodarstvu (koje se prije zanemarivalo i podcjenjivalo) (Whatmore, 1991.). U feminističkim analizama željelo se pokazati da je ženski rad u kući vitalan za opstanak obiteljskoga poljoprivrednog gospodarstva i odrediti kako je taj rad obuhvatio i hitne i redovne poljoprivredne poslove (Little i Panelli, 2003., 283). Potom su se studije preusmjerile s bilježenja rada koji obavljaju seoske žene na gospodarstvu na objašnjavanje patrijarhalnih rodnih odnosa kao temelja podjele rada na gospodarstvu i u seoskom kućanstvu (Whatmore, 1990.; Shortall, 1992.). Tvrđilo se da sama ruralnost utječe na udio žena u zapošljavanju ne samo zbog praktičnih zapreka (na primjer, mogućnosti odnosno nemogućnosti čuvanja djece ili obavljanja drugih usluga) nego i zbog društvenih i kulturnih očekivanja u pogledu ženskih uloga. Istraživanja su pokazala kako su tradicionalna shvaćanja ženstvenosti, posebno uloge žene kao majke, koja su bila presudna za prevladavajuće kulturne konstrukcije ruralnosti, suzila mogućnosti žena na ruralnom tržištu radne snage. Tvrđilo se da se ruralne žene prije svega doživljavaju kao majke, očekivalo se da njihov plaćeni rad i, što je posebno važno, njihove težnje da ostvare karijeru preuzmu sekundarnu ulogu (Hughes, 1997.a b; Little, 1997., 2002.). Slično tome, analize roda i ruralnog rada prešle su s propitivanja struktura i odnosa koji podupiru ruralne rodne nejednakosti na ispitivanje kultura, vrijednosti i značenja upletenih u rodne identitete.

3) *Rod i ruralna okolina.* Istraživanja u kojima se uspostavljanje rodnih identiteta ispitivalo u pojedinim vrstama ruralne okoline. Istraživači su utvrdili kako su poimanja prirode, krajolika i prostora implicirana u nejednakom i dinamičnom izražavanju roda. Ta su istraživanja dijelom pod utjecajem kritika prirode (Whatmore, 1999.) u kojima se tvrdi da distinkcija priroda – kultura održava “rodne odnose moći i podređenost žena” (Little, 2002., 49).

4) *Rod i spolnost*. Istraživanje raznolikosti homoseksualnih iskustava u ruralnim sredinama (Bell, 2000.) odnedavno dopunjavaju radovi o konstrukciji i izvođenju više *mainstreama*, heteroseksualnih identiteta u kontekstu poljoprivrednih i ruralnih zajednica općenito (Little, 2003.).

Lynette ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ
Skriveni životi
Prilog antropologiji
ruralnih žena